

Дуйшеналиев Ч.

**ЭГЕМЕНДУУ КЫРГЫЗСТАНДА КОНСТИТУЦИЈАЛЫК
РЕФОРМАЛАРДЫН ЖҮРГҮЗҮЛҮШҮ**

Дуйшеналиев Ч.

**ПРОВЕДЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ
В СУВЕРЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ**

Ch. Duishenaliev

CONSTITUTIONAL REFORMS IN SOVEREIGN KYRGYZSTAN

УДК: 911/71:06-7(575.2)

Макалада Кыргызстандын эгемендүүлүктү алган күндөн бүгүнкү аралыктагы конституциялык реформалардын жүргүзүлүшү, алардын айырмачылыктары жана өзгөчөлүктөрү чагылдырылган.

Негизги сөздөр: Конституция, реформа, этабы, өзгөчөлүктөр.

В статье рассматриваются этапы конституционной реформы Кыргызстана со дня независимости, ее особенности и различия.

Ключевые слова: Конституция, реформа, этап, особенности.

In the article examined the stages of constitutional reform of Kyrgyzstan from the day of independence, feature and distinction.

Key words: Constitution, reform, stage, features.

1991-жылдын 31-август күнү Кыргыз Республикасынын Жогорку кеңешинин 12-чакырылыштагы кезексиз 6-сессиясы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз каранды эместиги жөнүндөгү Декларация кабыл алды. Ушундан тартып кыргыз элинин улуттук мамлекетүүлүгүн өнүктүрүүдөгү жаңы этап башталды. Ал өз алдынча өнүгүүнүн жана көз каранды эместиктин этабы болчу [1].

Конституция – конкреттүү түрдөгү тарыхый кубулуш, анын кабыл алынышы коомдук өнүгүүнүн белгилүү этаптарында боло тургандыгы тарыхый түрдө ырасталган. Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясынын кабыл алынышына себепкер факторлор төмөндөгүлөр болуп саналат:

1. 1991-жылдын 31-август күнү Кыргызстан өзүнүн көз каранды эместигин жарыялады, ошентип мамлекетти легиматация жана жаңы статусун юридикалык жактан объективдүү түрдө бекемдөөнүн зарылдыгы келип чыкты.

2. Аракеттеги (иштеп жаткан) 1978-жылдын Конституциясы жүргүзүлүп жаткан саясий жана экономикалык реформаларга түздөн-түз карама-каршы келип калды.

3. 1948-жылы кабыл алган “Адам укуктары боюнча жалпы элдик декларациясынын” демократиялык нормаларын жана адам укуктары боюнча эл аралык укуктун жалпылай таанылган принциптерин Конституцияда бекемдөө зарылдыгынын келип чыгышы [2].

Кыргыз ССРин жаңы Конституциясын (негизги мыйзам) иштеп чыгуу боюнча атайын Комиссияны түзүү тууралуу токтом кабыл алынды. Ошол эле күнү республиканын Президенти болуп А.А. Акаев шайланды.

1993-жылдын 5-май күнү көптөгөн курч дебаттардан жана талаш-тартыштардан соң республиканын жаңы Конституциясы кабыл алынды.

Кыргыз Республикасынын 1993-жылдагы Конституциясынын өзгөчөлүктөрү. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (1993-ж.) бир тарабынан алганда, ал кыргыз элинин улуттук мамлекетүүлүгүн куруудагы бардык конституциялык тажрыйбаларды жалпылайт, экинчи жагынан – ушул тажрыйбаларды жаңы мазмун менен байытат жана мамлекеттик курулуштун жаңы милдеттеринин талаптарына жооп берет. Жалпылап айтканда, конституциялык реформаларды жүргүзүү келип чыгып, алар өздөрүнүн өнүгүшүндө бир нече этаптан өттү.

Биринчи этап төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлдү:

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин кызмат орду уюштурулду (белгиленди) жана биринчи Президент А.А. Акаев 1990-жылдын 27-октябрында шайланды.

2. Мамлекеттик бийлик органдарын идеологиялаштыруудан арылтуу жүрүп, ал мамлекеттин башкаруу, саясий жана экономикалык системаларын да камтыды.

3. Советтештирүүдөн арылтуу жүрүп, мамлекеттик түзүлүштүн советтик (коммунисттик) формасынан баш тартып, конституциялык түзүлүштүн негизинде бийликтин булактары жалпылай таанылган принциптерине таянды.

4. 1993-жылдын 5-май күнү Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынды.

Конституциялык реформанын экинчи этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин А.А. Акаевдин Указынан (жарлыгынан, 3.01.1996-ж.) башталат, ал мамлекеттик бийликтин булактарында ыйгарым укуктарын чектөө маселелери боюнча референдумду өткөрүү жөнүндө болчу.

1996-жылдын 10-февралында болуп өткөн референдумга “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөр менен кошумчаларды киргизүү жөнүндө” мыйзамдын долбоору алынып чыкты, ал тиешелүү түрдөгү укуктук ситуациядагы өзгөрүүлөрдөн өтүү үчүн жөнөтүлүп, эки палаталуу парламенттин ыйгарым укуктарын аныктоого алып, бул элдин эрки менен киргизип, ал 1994-жылдын октябрь айында айтылып, мыйзам чыгаруучу органдын, Президенттин жана аткаруу бийликтин ортосундагы өз ара мамилелерди тактоого ылайыкталган. Мыйзамдын долбоору Президенттин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ыйгарым укуктарын аныктап, биринчисинин таасири күчтүү болушун колдойт.

Кыргыз Республикасындагы конституциялык реформанын үчүнчү этабы төмөнкүлөр менен байланышкан. 1998-жылдын 1-сентябрь күнү “Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасынын Конституциясына толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” мыйзамынын долбоорун жалпы элдик талкулоого Указы (жарлыгы, №270) кабыл алынгандан башталат. Андан кийин Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргыз Республикасында референдумду (жалпы элдик добуш берүүнү) 1998-жылдын 17-октябрында өткөрүү жөнүндө Указы (жарлыгы, 1.10.1998-ж.) чыгып, “Кыргыз Республикасынын Конституциясына талкулоолор менен өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” мыйзам референдумга коюлду. Референдумдун жыйынтыгында жарандардын басымдуу көпчүлүгү мыйзамдын кабыл алынышына макулдугун беришти.

Кыргыз Республикасынын редакциясына ылайык (1.01.1998-ж.) төмөнкүдөй өзгөртүүлөр киргизилди.

Жогорку Кеңештин палаталарынын структураларын өзгөртүү жүргүзүлүп, мыйзам чыгаруу палатасында депутаттардын санын 60ка жеткирүүнү, эл

өкүлдөр палатасына 45 депутатты калтырууну бекемдөө тастыкталды. Мында 15 орун, жалпы депутаттардын 20% түзүп турган мыйзам чыгаруу палатасындагы саясий партияларга берилиши каралган болчу (эгерде алар 5%дык өткөөлдө шайлоочулардын ишенимине ээ боло турган болсо).

Кыргыз Республикасында конституциялык реформаны жүргүзүүнүн төртүнчү этабы Кыргыз Республикасынын Президентинин Указынын (жарлыгы 13.01.2003-ж., УП №8) “Кыргыз Республикасында референдумду жалпы элдик добуш берүүнү өткөрүү жөнүндө” негизинде башталып, “Кыргыз Республикасынын Конституциясына толуктоолор менен өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” мыйзамы (18.02.2003-ж.) жалпы референдумдун (2.02.2003-ж.) негизинде кабыл алынды. Референдумда жарандардын басымдуу бөлүгү мыйзамдын кабыл алынышына добуш беришти.

Кыргыз Республикасында конституциялык реформаны жүргүзүүнүн бешинчи этабы кыска мөөнөттө кабыл алынган эки мыйзамдын “Кыргыз Республикасынын Конституциясына толуктоолор жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” (9.11.2006-ж., №180) жана Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө” (15.01.2007-ж., №2) негизинде Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган (30.12.2006-ж.) мыйзам негизи менен байланышкан. Акыркы Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун чечими менен 2007-жылы сентябрь айында алынып салынды.

Өзгөчөлүктөр. Бул этап белгилүү өзгөчөлүктөр менен өзгөчөлөнөт: Кыргыз Республикасында реформалоо революциянын фонунда жана бийликтин алмашышы менен жүзөгө ашырылат. Конституцияга толуктоолор менен өзгөртүүлөрдү киргизүү жана жаңы редакцияны кабыл алуудагы мөөнөт өтө эле кыска.

Кыргыз Республикасынын конституциялык реформасындагы алтынчы этап. Конституциялык реформанын уланышы Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун чечиминин (14.09.2007-ж.) кабыл алынышы жана “Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндөгү” мыйзамдын (23.10.2007-ж., №157) негизинде референдумдун жыйынтыктары (21.10.2007-ж.) байланышып калды.

Кыргызстандын конституциялык реформасынын кезектеги жетинчи этабы 2010-жылдын 27-июнунда өткөрүлгөн референдумдун (жалпы элдик добуш берүү) негизинде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын түп тамырынан бери жаңы Конституциясынын кабыл алынышы менен байланышып калды. Конституциялык реформалоонун ушул этабы Кыргыз Республикасында саясий өзгөрүштөр, революция жана бийликтин алмашышы менен үндөшүп калды.

Ошентип, Кыргызстанда жыл сайын 31-август күнү республиканын көз каранды эместик күнү белгиленет. 1991-жылдын ушул күнү Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз каранды эместик жөнүндө Декларация” туурасында токтомун кабыл алды. Ушул тарыхый актыга ылайык Кыргыз Республикасы көз каранды эмес, суверендүү (эгемендүү), демократиялык мамлекет болуп жарыяланды.

“Көз каранды эместик жөнүндөгү мамлекеттик Декларациянын” кабыл алынышы Кыргызстандын

соңку тарыхында жаңы этапка жол төшөдү. Элдин бирдиктүү эркин билдиргендин натыйжасында көз каранды эмес мамлекеттүүлүктүн орнолушунда жарыяланды. Бул маанилүү тарыхый документтин өзгөчө мааниси – республиканын (де юре) суверендүүлүгүн (эгемендигин) бекемдөө мезгилинин башатына жол ачты.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. - Бишкек, 2003.
2. Конституция Кыргызской Республики. - Бишкек, 2003.

Рецензент: д.э.н., профессор Карыбаев С.К.
